

ความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมืองในแบบเรียนภาษาไทย ตามหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2503-2551: การศึกษาตามแนวการวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์

วุฒิสักดิ์ ศิลาสามสี¹ พัด ลวางกูร²
เกรียงชัย ปิงประวิติ³ นิพนธ์ โชะเฮง⁴

วันที่รับบทความ: 29 สิงหาคม 2568

วันแก้ไขบทความ: 23 ธันวาคม 2568

วันที่ตอบรับบทความ: 25 ธันวาคม 2568

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมืองในแบบเรียนภาษาไทย หลักสูตรประถมศึกษา ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2503-2551 โดยวิธีการศึกษาตามหลักวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ ซึ่งอาศัยกรอบมิติทั้ง 3 ด้านของ Norman Fairclough นำมาอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างตัวภาษาที่เกิดขึ้นในตัวบท การศึกษาครั้งนี้ได้ศึกษากรณีปฏิบัติการทางสังคมแบ่งออกทั้งหมด 3 บริบท ได้แก่ รัฐอำนาจนิยม (พ.ศ. 2503-2519) รัฐประชาธิปไตยครึ่งใบ (พ.ศ. 2519-2540) และรัฐอำนาจนิยม (พ.ศ. 2540-2551) ซึ่งได้ศึกษาบริบทที่มาทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม โครงสร้างและความสัมพันธ์ทางอำนาจรัฐ รวมทั้งความชอบธรรมของรัฐกรณีปฏิบัติการทางวาทกรรม ในประเด็นเรื่องปฏิบัติการทางวาทกรรม ได้ศึกษากระบวนการผลิตแบบเรียนภาษาไทย และกระบวนการกระจายและการซึมซับแบบเรียนภาษาไทย โดยวิเคราะห์จากแนวคิดปฏิบัติการทางวาทกรรม ประกอบด้วยทั้งหมด 4 ระดับ ของ Michel Foucault ในประเด็นเรื่องตัวบท ได้ศึกษาแบบเรียนภาษาไทยชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ตามหลักสูตรประถมศึกษาทั้ง 5 หลักสูตร จำนวน 10 เล่ม ผลการวิจัย พบว่า ความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมืองในแบบเรียนภาษาไทย สะท้อนออกมา 2 ประเด็นที่เด่นชัด ได้แก่ คนไทยในฐานะพลเมือง และคนไทยในแบบอนุรักษนิยม ซึ่งเกิดจากปฏิบัติการทางวาทกรรมทั้ง 4 ระดับ ได้แก่ (1) การวางขอบเขตของวัตถุประสงค์ที่สามารถทำการศึกษา (2) การจัดวางตำแหน่งให้กับผู้มีอำนาจหรือการใช้ความชอบธรรมที่จะแสดงถึงในนามของความรู้ผ่านปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (3) การจัดตั้งชุดของภาษาหรือการสถาปนาคำ มีลักษณะโครงสร้างทางภาษาโดยเฉพาะ และ (4) การปฏิบัติการสถาบันทางสังคมที่ทำให้วาทกรรมนำไปปฏิบัติในพื้นที่เฉพาะ รวมทั้งกระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้ครองอำนาจนำในปฏิบัติการทางวาทกรรม ซึ่งทั้งหมดเกิดจากปฏิบัติการทางสังคม บริบท ที่มา สภาพทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม โดยอาศัยความสัมพันธ์ทางอำนาจของรัฐ รวมทั้งความชอบธรรมของรัฐในการบรรจุความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมืองในแบบเรียนภาษาไทยไม่แตกต่างกันทั้งหมด 3 บริบทรัฐ ในทางกลับกันได้สะท้อนเจตนารมณ์ของรัฐที่มีลักษณะอำนาจนิยมภายในตัวบท รวมทั้งพยายามสืบทอดเจตนารมณ์ที่สอดคล้องเข้าในการสร้างสำนึกความเป็นพลเมืองอย่างต่อเนื่องในประเด็นคนไทยในฐานะพลเมือง และคนไทยในแบบอนุรักษนิยม

คำสำคัญ: ความคิดและอุดมการณ์; ความเป็นพลเมือง; แบบเรียนภาษาไทย; แนวการวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์

ประเภทบทความ: บทความวิจัย

¹ นักศึกษาปริญญาเอก, คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง
แขวงหัวหมาก เขตบางกะปิ กรุงเทพมหานคร 10240, ประเทศไทย

ผู้รับผิดชอบบทความ อีเมล: silasamsee.w@gmail.com

^{2,3,4} คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

Ideas and Ideologies of Citizenship in Thai Textbooks in Accordance with the Elementary Curriculum from 1960 to 2008: A Study Based on Critical Discourse Analysis

Wuttisak Silasamsee¹ Pad Lavankura²
Kriangchai Pungprawat³ Nipol Soheng⁴

Received: August 29, 2025

Revised: December 23, 2025

Accepted: December 25, 2025

Abstract

This research examines the ideas and ideologies of citizenship in Thai textbooks in accordance with the elementary curriculum from 1960 to 2008. The study was conducted in accordance with the critical discourse analysis using the three dimensions of Norman Fairclough that explain the phenomena occurring from the language correlation in the text. In this study, the researcher investigates the social practice in three contexts i.e. authoritarian state (1960-1976); semi-democracy state (1976-1997); and authoritarian state (1997-2008). The contexts studied included political, economic, social, and cultural backgrounds, structure and state power relations as well as the righteousness of the state in cases of discourse practice. In regard to discourse practice, the researcher examined the production process of Thai textbooks and the process of the distribution and absorption of Thai textbooks. The analysis was conducted from the concept of discourse practice consisting of four levels of Foucault. In regard to the issue of texts, the researcher investigated Thai textbooks in accordance with the Prathom Sueksa Six curriculum in five curriculums, totaling 10 volumes. Findings show that the ideas and ideologies of citizenship in Thai textbooks reflect two obvious issues i.e. Thais as citizens and Thais as conservatives. This results from discourse practice at the following four levels: (1) setting the boundaries of the knowledge to be studied; (2) placing positions for the authority or using the righteousness to represent knowledge through social interactions; (3) establishing language sets creating words with a specific language structure; and (4) operating a social institution resulting in the practice of discourse in specific areas with the Ministry of Education possessing hegemony in discourse practice. All of these are the results of social practice and the contexts from political, economic, social, and cultural conditions. The relationship in the state power and the righteousness of the state enables the installment of the ideas and ideologies of citizenship in Thai textbooks with no differences found in all three state contexts. Conversely, these texts reflect the intention of the state with the characteristics of an authoritarian state in the texts. Efforts are found to inherit the intention to foster an awareness of citizenship continuously in the issues of Thais as citizens and Thais as conservatives.

Keywords: Ideas and Ideologies; Citizenship; Thai Textbooks; Critical Discourse Analysis

Type of Article: Research Article

¹Ph.D. Candidate, Faculty of Political Science, Ramkhamhaeng University

Huamark, Bangkok, Bangkok 10240, Thailand

Corresponding Author Email: silasamsee.w@gmail.com

^{2,3,4}Faculty of Political Science, Ramkhamhaeng University

บทนำ

การเข้าถึงองค์ความรู้จำเป็นต้องเรียนรู้จากภาษา เนื่องจากภาษาเป็นเครื่องมือในการสื่อสารของมนุษย์ เมื่อนำภาษาผนวกเข้ากับการศึกษาจะส่งผลให้เกิดเทคโนโลยีทางอำนาจ (technologies of power) และสามารถนำพาประเทศไทยไปสู่ความทันสมัย (modernity) โดยการพังทลายความหลากหลายทางวัฒนธรรม และชาติพันธุ์ที่กระจุกกระจายภายในรัฐตามภูมิภาคให้เป็นหนึ่งเดียวกันจากการหลอมรวมผ่านภาษา (ประสิทธิ์ ลีปรีชา, 2550, หน้า 278) ประเทศไทยมีระบบภาษาที่พัฒนาขึ้นจนสามารถนำมาสร้างเป็นเอกลักษณ์และอัตลักษณ์ประจำชาติด้านภาษา หรือที่รับรู้กันว่า “ภาษาไทย” เมื่อนำองค์ความรู้ทางภาษาไทยผนวกเข้ากับการจัดการศึกษา จึงส่งผลให้กลายเป็นเทคโนโลยีทางอำนาจของรัฐที่สามารถนำมาสร้างชาติได้เช่นกัน ด้วยเหตุนี้ การหลอมรวมความคิดและอุดมการณ์โดยอาศัยภาษาจึงจำเป็นต้องสร้างความเป็นมาตรฐานมาเพื่อเอื้อต่อการรับรู้ เนื่องจากภาษาไทยมาตรฐานเป็นประดิษฐกรรมทางสังคมที่นอกจากสร้างการรับรู้แล้วยังมีหน้าที่ส่งผลต่อการจัดระเบียบวิถีชีวิตบุคคลภายในสังคม แสดงถึงความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างและอำนาจที่รัฐมุ่งหมายต่อการสร้างความเป็นพลเมืองเพื่อสอดรับอุดมการณ์ในการบรรลุวัตถุประสงค์ นำมาสู่การผลิตซ้ำและดำรงอยู่ ดังนั้นจากความสำคัญดังกล่าว การวิจัยนี้จึงมุ่งเน้นการใช้วิธีการวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ (critical discourse analysis) โดยอาศัยกรอบมิติ 3 ด้านของ Fairclough (1992, p. 73; 1995, p. 98) นำมาอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างตัวภาษาที่เกิดขึ้นภายในตัวบท การก่อรูปขึ้นเป็นวาทกรรมสะท้อนจากบริบททางปฏิบัติการสังคม (social practice) ได้แก่ สภาพทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม เชื่อมโยงนำมาสู่โครงสร้างและความสัมพันธ์ทางอำนาจของรัฐ รวมทั้งความชอบธรรมของรัฐ กระบวนการส่งผ่านความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมืองบนพื้นที่ทางสังคมเพื่อส่งไปถึงปฏิบัติการทางวาทกรรม (discursive practice) ได้แก่ กระบวนการผลิต (production) กระบวนการกระจาย (distribution) และการซึมซับ (consumption) ซึ่งที่กล่าวไปข้างต้นอยู่ในระดับมหภาคที่ประกอบขึ้นจากตัวบท (text) ในระดับจุลภาค ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาแบบเรียนภาษาไทยตามหลักสูตรประถมศึกษา 5 หลักสูตร ได้แก่ (1) หลักสูตรประโยคประถมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2503 (2) หลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (3) หลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) (4) หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 และ (5) หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาปฏิบัติการทางสังคมของความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมืองในแบบเรียนภาษาไทยตามหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2503-2551 ว่ามีลักษณะอย่างไร และทำไมจึงเป็นเช่นนั้น มีความสืบเนื่องหรือเปลี่ยนแปลงจากอดีต และเป็นไปเพื่อการผลิตซ้ำและสืบทอดในความชอบธรรมของรัฐหรือไม่ อย่างไร

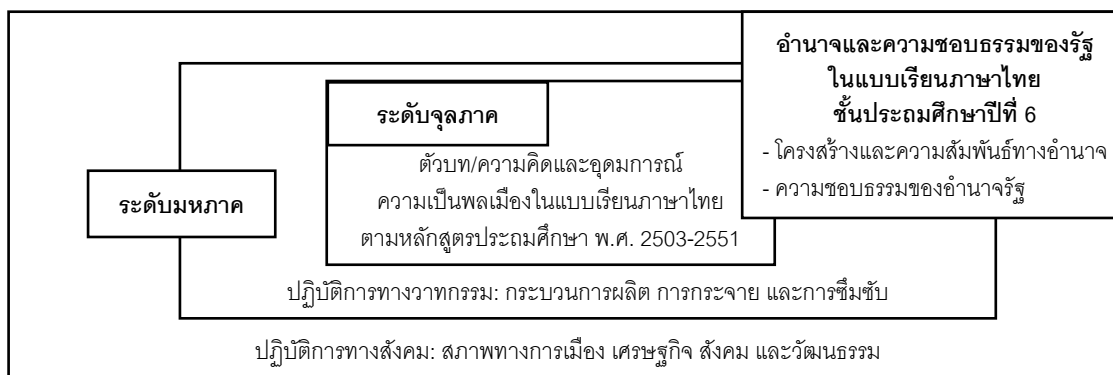
วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาปฏิบัติการทางสังคมของความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมืองในแบบเรียนภาษาไทยตามหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2503-2551
2. เพื่อศึกษาปฏิบัติการทางวาทกรรมของความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมืองในแบบเรียนภาษาไทยตามหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2503-2551 ในกระบวนการผลิต กระบวนการกระจาย และการซึมซับ
3. เพื่อวิเคราะห์ความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมืองในแบบเรียนภาษาไทยตามหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2503-2551

กรอบแนวความคิดในการวิจัย

การวิจัยนี้ผู้วิจัยได้สังเคราะห์แนวความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมือง แนวคิดอำนาจเหนือกำกับชีวิต การวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับด้านความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมือง ด้านแบบเรียนหรือหนังสือเรียน และด้านการวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ เพื่อทำความเข้าใจแบบเรียนภาษาไทยตามหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2503-2551 ที่ปรากฏผ่านตัวบท คือ แบบเรียนรายวิชาภาษาไทยชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 จำนวน 10 เล่ม

โดยศึกษาปฏิบัติการทางสังคมทางความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมืองในแบบเรียนภาษาไทยหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2503-2551 มีลักษณะอย่างไร และทำไมจึงเป็นเช่นนั้น มีความสืบเนื่องหรือเปลี่ยนแปลงจากอดีต และเป็นไปเพื่อการผลิตซ้ำและสืบทอดและความชอบธรรมของรัฐหรือไม่ อย่างไร ดังนั้น งานวิจัยนี้จึงได้นำวิธีการของ Fairclough (1992, p. 73; 1995, p. 98) กับงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง 3 ด้าน ดังกล่าวมาบูรณาการ โดยมุ่งเน้นศึกษาแนวคิดเรื่องโครงสร้างและความสัมพันธ์ทางอำนาจและความชอบธรรมของรัฐในความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมืองผ่านแบบเรียนรายวิชาภาษาไทยชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการทำความเข้าใจความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมือง โดยทำการศึกษา 2 ระดับ 3 ประเด็น ดังนี้ (1) ระดับมหภาค (macro-level analysis) โดยศึกษา 2 ประเด็นย่อย ได้แก่ (1.1) สภาพทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ประยุกต์ร่วมกับแนวคิดวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ (Critical Discourse Analysis--CDA) ปฏิบัติการทางสังคม (social practice) เพื่อมุ่งศึกษาทำความเข้าใจ คือ สภาพทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ส่งผลถึงโครงสร้างและความสัมพันธ์ทางอำนาจของรัฐ รวมทั้งความชอบธรรมทางอำนาจของรัฐ มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมืองที่ปรากฏออกมาในดวับท (text) มากน้อยเพียงใดและอย่างไร (1.2) ปฏิบัติการทางวาทกรรม (discursive practice) หมายถึง กระบวนการผลิต (production) การกระจาย (distribution) และการซึมซับ (consumption) ดวับทที่ปรากฏ เพื่อศึกษาทำความเข้าใจถึงปฏิบัติการทางวาทกรรม ก่อรูปและกระจายขยายดวับท (text) รวมทั้งปฏิบัติการทางสังคม (social practice) เป็นตัวแปรการกำหนดเงื่อนไขในความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันที่ปรากฏออกมาอย่างไรบ้าง ตั้งแต่ พ.ศ. 2503-2551 (2) ระดับจุลภาค (micro-level analysis) โดยศึกษา 1 ประเด็นย่อย ได้แก่ ความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมือง โดยอาศัยแนวคิดการวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ (critical discourse analysis) หมายถึง ดวับท (text) เพื่อศึกษาทำความเข้าใจถึงดวับท การสื่อสารถึงความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมืองในแบบเรียนภาษาไทยตามหลักสูตรประถมศึกษา มีความเชื่อมโยงเกี่ยวข้องกับบริบทที่แสดงอยู่ในระดับมหภาคมากน้อยเพียงใด อย่างไรบ้าง ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า การผสมผสานแนวคิดการบูรณาการระหว่างความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมือง โครงสร้างและความสัมพันธ์ทางอำนาจของรัฐ และความชอบธรรมของรัฐ ผ่านการติดตั้งในแบบเรียนภาษาไทยตามหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2503-2551 รวมทั้งแนวคิดการวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ เป็นการประยุกต์การพึ่งพาแนวความคิดซึ่งกันและกันส่งผลให้เกิดประโยชน์ร่วมกัน ทั้งนี้ ผู้วิจัยจึงกำหนดเป็นกรอบแนวความคิดในการวิจัย ดังแสดงในภาพ 1

ภาพ 1 กรอบแนวความคิดในการวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการวิจัยเอกสาร (documentary research) ได้แก่ ดวับท (text) หรือแบบเรียนภาษาไทยชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 จำนวน 10 เล่ม หนังสือพิมพ์ บทความ วารสาร

ที่มีความเกี่ยวเนื่องทางตรงและทางอ้อมเกี่ยวข้องกับเรื่องแบบเรียนภาษาไทยตามหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2503-2551 และหนังสือ วิทยานิพนธ์ บทความ เอกสารพื้นที่บนโลกออนไลน์ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นวิจัยในครั้งนี้

วิธีการเลือกตัวบท ผู้วิจัยใช้วิธีการเลือกตัวบท (text) หรือแบบเรียนภาษาไทยชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 แบบเฉพาะเจาะจง (purposive sampling) โดยพิจารณาจากเด็กที่มีอายุประมาณ 11-12 ปี ตามเกณฑ์ เด็กจะเริ่มเป็นตัวของตัวเอง มีเหตุและผลตามที่ตนนึกคิด ไม่ชอบการควบคุมหรือจัดการของผู้ปกครอง และพิจารณาจากการพัฒนาจริยธรรม ซึ่งเดิมอาศัยพ่อแม่เป็นตัวอย่างการปฏิบัติตาม เมื่อถึงวัยนี้เด็กจะมีความสามารถคิดเองมากขึ้น ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงมุ่งเน้นเลือกที่ศึกษาแบบเรียนภาษาไทยหลักสูตรประถมศึกษา โดยเลือกแบบเรียนภาษาไทยชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 เพื่อวิเคราะห์ตัวบทที่มีความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์อย่างไร ปรากฏว่าเมื่อพิจารณาตัวบทที่มีความสอดคล้องเชื่อมโยง ดังนี้ (1) แบบเรียนภาษาไทยเป็นนโยบายสำคัญในการพัฒนาประเทศอย่างครอบคลุมตั้งแต่รัฐบาล ปี พ.ศ. 2503-2551 ซึ่งในห้วงเวลาดังกล่าวรัฐได้ส่งเสริม แก้ไข และปรับเปลี่ยนแบบเรียนภาษาไทยหลักสูตรประถมศึกษาอย่างต่อเนื่องแบบเป็นระดับขั้นตอน (2) แบบเรียนภาษาไทยจัดทำขึ้นโดยหน่วยงานของรัฐบาล เริ่มจากคณะรัฐบาล กระทรวงศึกษาธิการ กรมวิชาการ รวมไปถึงขั้นตอนในการจัดสรรคัดเลือกผู้เชี่ยวชาญที่มีทักษะเฉพาะมาเป็นคณะกรรมการผลิตแบบเรียนภาษาไทย ล้วนแล้วเป็นอำนาจเบ็ดเสร็จจากรัฐแต่เพียงผู้เดียว (3) แบบเรียนภาษาไทย ตัวบทมีการปรากฏข้อความที่สื่อสารความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมือง ปรากฏให้เห็นโดยตรงและแอบแฝงไว้ในตัวละคร การดำเนินเรื่องซึ่งผ่านบทสนทนา รวมไปถึงการเล่าเรื่องประกอบความรับรู้เข้าใจให้อ่านเป็นภาษาที่ไม่สลับซับซ้อน เข้าใจง่าย และ (4) แบบเรียนภาษาไทยชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ตามหลักสูตรประถมศึกษาทั้ง 5 หลักสูตร จำนวน 10 เล่ม ที่ใช้ในการวิเคราะห์ไม่น้อยเกินไปและมากเกินไปและมากเกินไปขาดตกบกพร่องในการศึกษา

การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จากการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้าแล้ววิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหาตัวบทเป็นหลัก และวิเคราะห์ตามหลักวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ (critical discourse analysis) ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ความหมายของภาษาและวาทกรรมที่ปรากฏในตัวบทแบบเรียนภาษาไทยประถมศึกษาตามกรอบแนวคิดการวิจัยที่ผู้วิจัยได้ประยุกต์ โดยการวิเคราะห์ข้อมูลแบ่งเป็น 3 ประเด็น ดังนี้ (1) ประเด็นเรื่องปฏิบัติการทางสังคม ที่ประกอบไปด้วยสภาพทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม โดยศึกษาบริบทสภาพแวดล้อมที่ส่งผลต่อโครงสร้างและความสัมพันธ์ทางอำนาจรัฐ รวมทั้งความชอบธรรมทางอำนาจของรัฐ การวิเคราะห์ข้อมูลให้สอดคล้องกับหลักการวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ที่เน้นศึกษาบริบทที่มีส่วนสอดคล้องส่งผลและมีอิทธิพลต่อตัวบท นำมาวิเคราะห์เพื่อคลี่คลายเนื้อหาประกอบการอธิบาย เพื่อตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัยว่า ปฏิบัติการทางสังคมของความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมืองในแบบเรียนภาษาไทยตามหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2503-2551 มีลักษณะอย่างไร (2) ประเด็นเรื่องปฏิบัติการทางวาทกรรม ที่ประกอบไปด้วยกระบวนการผลิต กระบวนการกระจาย และการซึมซับ โดยศึกษาข้อมูลปฐมภูมิและทุติยภูมิ ผู้วิจัยดำเนินการศึกษาเอกสารข้อมูลทุติยภูมิ คำถามของผู้วิจัยควบคู่กับตัวบทที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับ กระบวนการผลิต กระบวนการกระจาย และการซึมซับ ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ของผู้เข้ามาเกี่ยวข้อง หน่วยงาน องค์กรที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้อง กระบวนการผลิต กระบวนการกระจาย และการซึมซับ มีความสัมพันธ์ในส่วนเกี่ยวข้อง และ (3) ประเด็นเรื่องตัวบทหรือเนื้อหาแบบเรียนภาษาไทยประถมศึกษา ที่แสดงถึงความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมืองในการวิเคราะห์เชิงลึกโดยผู้วิจัยทำการอ่านเอกสารข้อมูลแบบเรียนภาษาไทยชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 จำนวน 10 เล่ม และนำกรอบการวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์มาใช้พร้อมกับตั้งคำถามให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ในการตอบคำถาม เพื่อตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัย

ผลการวิจัย

การวิจัยเรื่องความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมืองในแบบเรียนภาษาไทยตามหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2503-2551: การศึกษาตามแนวการวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ สามารถสรุปผลการวิจัย ได้ดังนี้

1. ปฏิบัติการทางสังคมทางความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมืองในแบบเรียนภาษาไทยหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2503-2551 มีลักษณะอย่างไร และเป็นไปเพื่อการผลิตซ้ำและสืบทอดและความชอบธรรมของรัฐหรือไม่ อย่างไร พบว่า การศึกษาปฏิบัติการทางสังคมทั้งหมด 3 บริบทรัฐ ที่ประกอบด้วยโครงสร้างและความสัมพันธ์ทางอำนาจของรัฐ รวมทั้ง ความชอบธรรมของรัฐ ได้แก่ (1) รัฐอำนาจนิยม (พ.ศ. 2503-2519) (2) รัฐประชาธิปไตยครึ่งใบ (พ.ศ. 2519-2540) และ (3) รัฐประชาธิปไตย (พ.ศ. 2540-2551) กล่าวคือ บริบทยุคแรกของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการศึกษา จนประกาศ แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503 ยุครัฐอำนาจนิยม (พ.ศ. 2503-2519) ความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมืองใน แบบเรียนภาษาไทยตามหลักสูตรประถมศึกษา มีการประกอบสร้างวาทกรรมโดยอาศัยโครงสร้างและความสัมพันธ์ทาง อำนาจของรัฐ รวมทั้งความชอบธรรมของรัฐจากการใช้อำนาจเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ผ่านโครงสร้างและความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ มีลักษณะรวมศูนย์ โดยอาศัยความชอบธรรมของรัฐจากภัยความมั่นคงของรัฐและสถาบันทางการเมืองการปกครอง มีลักษณะ คล้ายคลึงกันกับยุครัฐประชาธิปไตยครึ่งใบ (พ.ศ. 2519-2540) และยุครัฐประชาธิปไตย (พ.ศ. 2540-2551)

โครงสร้างและความสัมพันธ์ทางอำนาจ ที่ถูกผลิตเปลี่ยนแปลงระหว่างรัฐบาลทหารกับรัฐบาลพลเรือน ที่ผ่านทั้งการ ปกครองเผด็จการอำนาจและประชาธิปไตยรูปแบบรัฐสภา แม้ว่ารัฐจะไม่ใช้รูปแบบเผด็จการแต่รัฐได้สร้างเครื่องมือเพื่อสร้าง ความชอบธรรมในการจัดสรรความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมืองเพื่อรวบอำนาจในการสร้างแบบเรียน เช่น คำสังคณะ ปฏิวัติ ฉบับที่ 216 ข้อ 23 ซึ่งสั่งการออกมาเมื่อ พ.ศ. 2515 สร้างผลผลิตทางโครงสร้างและความสัมพันธ์ทางอำนาจให้กับ กระทรวงศึกษาธิการอย่างเบ็ดเสร็จตามมา เช่น คำสั่งกระทรวงศึกษาธิการที่ วก 419/2522 โดยอาศัยอำนาจจากประกาศของ คณะปฏิวัติ ฉบับที่ 216 ข้อ 23 ที่ให้อำนาจหน้าที่เกี่ยวกับการศึกษาอย่างเบ็ดเสร็จให้กับกระทรวงศึกษาธิการในเรื่องการ บริหารจัดการด้านการศึกษา หากพิจารณาเทียบกับในยุครัฐอำนาจนิยม ก็สามารถใช้อำนาจได้อย่างเต็มที่ จึงส่งผลเมื่อได้รับ อำนาจนี้ทางแห่งอำนาจจึงทอดยาวจากอดีตจนกระทั่งถึงปัจจุบันในการวางรากฐานในการใช้อำนาจและสร้างความชอบ ธรรมลงไปในสังคมโดยไม่ต้องคำนึงถึงใด

จากการกล่าวถึงปฏิบัติการทางสังคม (social practice) ข้างต้น ทำให้ทราบว่าทำไมความคิดและอุดมการณ์ ความเป็นพลเมืองในแบบเรียนภาษาไทยตามหลักสูตรประถมศึกษา ตลอดระยะเวลาตั้งแต่ พ.ศ. 2503-2551 จึงมีลักษณะ เป็นเช่นนั้น ในทางหนึ่งรัฐอำนาจนิยม รัฐประชาธิปไตยครึ่งใบ และรัฐประชาธิปไตย มุ่งสืบทอดความคิดดั้งเดิมอันเป็นชนบ ดัววาทกรรมผ่านความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมืองที่เกิดขึ้น เพื่ออำนวยการความสะดวกในด้านการปกครอง และความ มั่นคงทางสถาบันการปกครอง รัฐจึงจำเป็นต้องผลิตสร้างวาทกรรมดังที่กล่าวมา

2. ปฏิบัติการทางวาทกรรมของความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมืองในแบบเรียนภาษาไทยตามหลักสูตร ประถมศึกษา พ.ศ. 2503-2551 ในกระบวนการผลิต กระบวนการกระจาย และการซึมซับ มีลักษณะอย่างไร พบว่า ปฏิบัติการ ทางวาทกรรมในส่วนกระบวนการผลิตและการถ่ายทอดเป็นองค์ประกอบสำคัญที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างปฏิบัติการ ทางสังคมและตัวบท รวมทั้งเป็นส่วนหนึ่งของบริบทระดับมหภาคผ่านโครงสร้างและความสัมพันธ์ทางอำนาจ รวมทั้ง ความชอบธรรมทางอำนาจที่จะเอื้อในการทำความเข้าใจความหมายในระดับจุลภาคของตัวบท (Fairclough, 1992, p. 73; 1995, p. 98) โดยปฏิบัติการทางวาทกรรมผ่านบริบทยุค 3 ยุค ได้แก่ รัฐอำนาจนิยม รัฐประชาธิปไตยครึ่งใบ และรัฐ ประชาธิปไตย ที่ประกอบไปด้วยองค์ประกอบของปฏิบัติการทางวาทกรรม มีทั้งหมด 4 องค์ประกอบ ได้แก่ (1) มีการวาง ขอบเขตสนามของวัตถุความรู้ ผ่านการวางกรอบเนื้อหาและแนวปฏิบัติการการกระจาย (2) การจัดตำแหน่งแห่งที่ให้แก่ คณะกรรมการผลิตและถ่ายทอด (3) การสถาปนาชุดภาษาที่ใช้ในการอธิบายวัตถุของความรู้ และ (4) การปฏิบัติการ ทางสถาบันทางสังคมที่ทำให้วาทกรรมถูกนำไปปฏิบัติในพื้นที่เฉพาะหนึ่ง ๆ พบว่า ปฏิบัติการทางวาทกรรมในทุกบริบทของ รัฐตั้งแต่ พ.ศ. 2503-2551 (1) มีการวางขอบเขตสนามของวัตถุความรู้ ผ่านการวางกรอบเนื้อหาและแนวปฏิบัติการถ่ายทอด แบบเรียนภาษาไทยตามหลักสูตรประถมศึกษาที่มีความเข้มงวด ซึ่งเฉพาะเจาะจง ไม่ยืดหยุ่นหรือเปิดรับพื้นที่ความเป็นอื่น นอกเหนือจากสนามวัตถุความรู้จากกลุ่มตน (2) การจัดตำแหน่งแห่งที่ให้แก่คณะกรรมการผลิตและถ่ายทอดแบบเรียน โดย ส่วนใหญ่เน้นถึงผู้เชี่ยวชาญด้านทักษะการสอน ผ่านการคัดเลือกจากโครงสร้างและความสัมพันธ์ทางอำนาจแบบบนลงล่าง

เป็นลำดับขั้นตามชั้นลำดับ และรวมศูนย์อำนาจ (3) การสถาปนาชุดภาษาที่ใช้ในการอธิบายวัตถุของความรู้ ผูกโยงและแนบอิงกับความเป็นวิชาการทางภาษาระดับสูง ภาษาที่มีโครงสร้างความสัมพันธ์ทางการปกครองที่มีระดับขั้นชั้น และ (4) การปฏิบัติการทางสถาบันสังคมที่ทำให้วาทกรรมถูกนำไปปฏิบัติในพื้นที่เฉพาะ โดยกระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้จัดการอำนาจเบ็ดเสร็จ แม้ว่าสภาพทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม เปลี่ยนแปลงเช่นไร กระทรวงศึกษาธิการยังมุ่งที่จะรักษาพื้นที่ความหมายในความเป็นพลเมือง ผ่านความคิดและอุดมการณ์ที่มีลักษณะอนุรักษ์นิยม รวมทั้งการเป็นพสกนิกรทางสังคม มากกว่าจะสร้างความเป็นส่วนร่วมทางสังคม

3. ความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมืองในแบบเรียนภาษาไทยตามหลักสูตรประถมศึกษาที่มีทั้งหมด 5 หลักสูตร ตั้งแต่ พ.ศ. 2503-2551 มีลักษณะอย่างไร พบว่า ไม่แตกต่างกัน โดยประกอบสร้างผ่านวาทกรรมหลัก 2 ประเด็น ได้แก่ (1) คนไทยในฐานะพสกนิกร และ (2) คนไทยในแบบอนุรักษ์นิยม ซึ่งแต่ละบริบทรัฐ พบวาทกรรมความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมืองที่มีประเด็นย่อยแตกต่างกัน ดังนี้

ในประเด็นแรก คือ ความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมืองว่าด้วยเรื่องคนไทยในฐานะพสกนิกร ข้อค้นพบสรุปว่า บริบทรัฐทั้ง 3 บริบท ได้แก่ รัฐอำนาจนิยม (พ.ศ. 2503-2519) รัฐประชาธิปไตยครึ่งใบ (พ.ศ. 2519-2540) และรัฐประชาธิปไตย (พ.ศ. 2540-2551) ได้ใช้วาทกรรมหลักคนไทยในฐานะพสกนิกรโดยอาศัยฐานในการสร้างวาทกรรม 2 ประเด็น ได้แก่ (1) การได้รับการอุปถัมภ์ และ (2) ความสัมพันธ์ตอบแทนต่างสถานะไม่แตกต่างกันทุกบริบทรัฐ ซึ่งแยกย่อยประเด็นในรายละเอียดตามบริบท ดังนี้

รัฐอำนาจนิยม (พ.ศ. 2503-2519) วาทกรรมคนไทยในฐานะพสกนิกร ประกอบไปด้วย (1) การได้รับการอุปถัมภ์ โดยได้รับการอนุเคราะห์จากสถาบันพระมหากษัตริย์ (2) ความสัมพันธ์ตอบแทนต่างสถานะ โดยการเป็นส่วนประกอบย่อยทางสังคมจารีตและการเป็นแบบอย่างจริยธรรมทางการประพฤติปฏิบัติโดยอาศัยการสร้างวาทกรรมจากตัวบทด้านคุณธรรม ผู้ปกครอง โครงสร้างและความสัมพันธ์ภายในรัฐที่แบ่งตามลำดับชั้น รวมทั้งคติธรรมในการดำเนินชีวิต

รัฐประชาธิปไตยครึ่งใบ (พ.ศ. 2519-2540) วาทกรรมคนไทยในฐานะพสกนิกร ประกอบไปด้วย (1) การได้รับการอุปถัมภ์โดยได้รับการอนุเคราะห์จากสถาบันพระมหากษัตริย์ และ (2) ความสัมพันธ์ตอบแทนต่างสถานะโดยการเป็นส่วนประกอบย่อยทางสังคมจารีต และการเป็นแบบอย่างจริยธรรมทางการประพฤติปฏิบัติโดยอาศัยการสร้างวาทกรรมจากตัวบท 2 พื้นที่ คือ พื้นที่ด้านเรื่องเล่าที่มีอิทธิพลทางสังคม เช่น พระร่วง นายขนมต้ม ขุนดาบผู้เกรียงไกร เป็นพื้นที่ที่แฝงอุดมการณ์จากเรื่องเล่าเข้าสู่กระบวนการซึมซับ เช่น ความกล้าหาญ ความรักแผ่นดิน และพื้นที่ด้านพระราชกรณียกิจ เช่น การแรกนา การรักษาโรค การมอบองค์ความรู้ เป็นต้น

รัฐประชาธิปไตย (พ.ศ. 2540-2551) วาทกรรมคนไทยในฐานะพสกนิกร ประกอบไปด้วย (1) การได้รับการอุปถัมภ์โดยได้รับการอนุเคราะห์จากสถาบันพระมหากษัตริย์ และ (2) ความสัมพันธ์ตอบแทนต่างสถานะโดยการเป็นส่วนประกอบย่อยทางสังคมจารีต และการเป็นแบบอย่างจริยธรรมทางการประพฤติปฏิบัติโดยอาศัยการสร้างวาทกรรมจากตัวบทจากการได้รับการพัฒนาศูนย์รวมจิตใจผ่านองค์คุณทางสถาบัน

ในประเด็นที่สอง คือ ความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมือง ว่าด้วยเรื่องคนไทยในแบบอนุรักษ์นิยม ข้อค้นพบสรุปว่า รัฐให้ความสำคัญกับความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมืองเป็นอย่างยิ่ง เมื่อพิจารณาจะพบว่า รัฐในยุครัฐอำนาจนิยม รัฐยุคประชาธิปไตยครึ่งใบ และรัฐยุคประชาธิปไตย สามารถแบ่งเป็น 2 ประเด็น ได้แก่ (1) ด้านสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งพบความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมืองทั้งหมด 3 บริบทรัฐ และ (2) ด้านเศรษฐกิจ ซึ่งพบการสร้างวาทกรรมในรัฐประชาธิปไตยครึ่งใบเพียงยุคเดียว ดังนี้

รัฐอำนาจนิยม (พ.ศ. 2503-2519) วาทกรรมคนไทยในแบบอนุรักษ์นิยม ประกอบไปด้วย 1 ประเด็น ได้แก่ ด้านสังคมและวัฒนธรรม โดยอาศัยการก่อรูปทางวาทกรรมที่ประกอบไปด้วยวิถีสังคมไทยตามชนบโดยใช้ประเพณีที่สืบทอดต่อกันเป็นกรอบการปฏิบัติ ชีวิตแบบอย่างคนไทยดั้งเดิมโดยใช้ด้านศาสนาพุทธและคติการประพฤติตนเป็นกรอบการปฏิบัติ และลักษณะนิสัยจริยวัตรของคนไทยใช้ด้านการกตัญญูกตเวทีเพื่อฟังคำสั่งสอนผู้ใหญ่ภายในครอบครัว

รัฐประชาธิปไตยครึ่งใบ (พ.ศ. 2519-2540) วาทกรรมคนไทยในแบบอนุรักษนิยม ประกอบไปด้วย 2 ประเด็น ได้แก่ (1) ด้านสังคมและวัฒนธรรม อาศัยการก่อรูปทางวาทกรรมที่ประกอบไปด้วยวิถีสังคมไทยตามชนบโดยใช้มนัทัศน์ ความเป็นสังคมเกษตรกรรม การมีชีวิตสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ชีวิตแบบคนไทยดั้งเดิมโดยใช้ภูมิปัญญาการดำรงชีวิต เช่น ภูมิปัญญาด้านการต่อสู้ ภูมิปัญญาด้านวรรณกรรม รวมทั้งสังคมการเกษตร และลักษณะนิสัยจริยวัตรของคนไทย ใช้คตินิยมทางด้านศาสนาพุทธเป็นคติในการประพฤติปฏิบัตินำมาสู่ความสุขทั้งส่วนตัวและภายในสังคม และ (2) ด้านเศรษฐกิจ อาศัยการก่อรูปทางวาทกรรม การเรียนรู้เวลามาตรฐาน การเท่าทันเทคโนโลยีและการบริโภค การปรับตัวให้สอดคล้องกับสังคมที่เปลี่ยนแปลง ความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ และการเท่าทันกฎหมาย และเข้าถึงสิทธิของตน ซึ่งทั้งหมด เป็นเพียงการให้พึงระวังและเท่าทันมากกว่าการส่งเสริม รวมทั้งตัวบทเลือกนำเสนอมนัทัศน์ความเป็นสังคมเกษตรกรรมใช้ มิตินุรักษ์มากกว่าส่งเสริมด้านอุตสาหกรรมเทคโนโลยี

รัฐประชาธิปไตย (พ.ศ. 2540-2551) วาทกรรมคนไทยในแบบอนุรักษนิยม ประกอบไปด้วย 1 ประเด็น ได้แก่ (1) ด้านสังคมและวัฒนธรรม อาศัยการก่อรูปทางวาทกรรมที่ประกอบไปด้วยวิถีสังคมไทยตามชนบโดยใช้ภูมิปัญญาหลายมิติ เช่น ธรรมชาติ การดำรงชีวิต วรรณกรรมที่มีอิทธิพลทางสังคมไทย ชีวิตแบบคนไทยดั้งเดิมโดยใช้ภูมิปัญญาด้าน ตัวอักษรแสดงถึงความเป็นเอกลักษณ์ และลักษณะนิสัยจริยวัตรของคนไทยใช้ด้านศาสนาพุทธจากตัวบุคคลเป็นแบบอย่าง ทางการประพฤติปฏิบัติ

การอภิปรายผล

การวิจัยเรื่องความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมืองในแบบเรียนภาษาไทยตามหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2503-2551: การศึกษาตามแนวทฤษฎีวาทกรรมเชิงวิพากษ์ สามารถนำผลการวิจัยมาอภิปรายในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

1. ผลการวิจัยเรื่องปฏิบัติการทางสังคมของความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมืองในแบบเรียนภาษาไทยตาม หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2503-2551 มีลักษณะอย่างไร ที่พบว่า ความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมืองในแบบเรียน ภาษาไทยตามหลักสูตรประถมศึกษา เกิดจากโครงสร้างและความสัมพันธ์ทางอำนาจ รวมทั้งความชอบธรรมของรัฐจาก ปฏิบัติการทางสังคมประกอบด้วย สภาพทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ส่งผลต่อแบบเรียนภาษาไทยทั้งหมด 3 บริบท ได้แก่ (1) รัฐอำนาจนิยม (พ.ศ. 2503-2519) อาศัยโครงสร้างและความสัมพันธ์ทางอำนาจ คือ การประพฤติตาม กฎระเบียบของบ้านเมือง และเชื่อฟังคำสั่งของผู้มีอำนาจ โดยอาศัยความชอบธรรมของรัฐ คือ ความมั่นคงของชาติ ศาสนา (พุทธ) และพระมหากษัตริย์ นำมาสู่ความมั่นคงของรัฐอย่างสงบสุข (2) รัฐประชาธิปไตยครึ่งใบ (พ.ศ. 2519-2540) อาศัย โครงสร้างและความสัมพันธ์ทางอำนาจ คือ การสถาปนาพื้นที่ความสำคัญเพื่อรวบรวมความเป็นพลเมืองยึดโยงกับ ราชประเพณี วันสำคัญของชาติโดยอาศัยความชอบธรรมของรัฐ คือ ความมั่นคงของชาติ ศาสนา (พุทธ) และพระมหากษัตริย์ รวมทั้งวัฒนธรรม และ (3) รัฐประชาธิปไตย (พ.ศ. 2540-2551) อาศัยโครงสร้างและความสัมพันธ์ทางอำนาจ คือ การรักษา ขนบธรรมเนียมประเพณีจากวัฒนธรรมทางการและพื้นบ้าน การนำวิถีชีวิตแบบสังคมไทยในอดีตสร้างการรับรู้ โดยอาศัย ความชอบธรรมของรัฐ คือ การรักษาไว้ซึ่งชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ การรักษาภูมิวัฒนธรรม ประเพณี ดำเนินวิถีชีวิต แบบพอเพียง สอดคล้องกับแนวคิดทฤษฎีวาทกรรมเชิงวิพากษ์ (Fairclough, 1992, p. 73; 1995, p. 98) ที่ตัวบทอยู่ใน มิติการปฏิบัติการ 2 ด้านด้วยกัน คือ ด้านปฏิบัติการทางสังคม ส่งผลให้เกิดปฏิกิริยาความสัมพันธ์ต่อบท และด้าน ปฏิบัติการทางวาทกรรมที่ประกอบด้วยกระบวนการผลิต กระบวนการกระจาย และการซึมซับที่ประกอบสร้างตัวบท แต่สิ่ง สำคัญในการทำความเข้าใจเชิงมหภาคและจุลภาค คือ ต้องศึกษาโครงสร้างและความสัมพันธ์ทางอำนาจของรัฐ รวมทั้ง ความชอบธรรมทางอำนาจของรัฐ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญต่อการส่งผ่านปฏิบัติการทางสังคมนำมาสู่ตัวบท โดยอาศัย ความสัมพันธ์ทางอำนาจกับวาทกรรม Foucault (1995) แสดงให้เห็นถึงอำนาจมีธรรมชาติที่สำคัญ 4 ประการ ประกอบด้วย อำนาจสร้างผลผลิต (power of productive) อำนาจกระจาย (power is dispersed) อำนาจเป็นความสัมพันธ์ (power is relational) และอำนาจมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา (power is constantly changing) ซึ่งวาทกรรมเชื่อมโยงกับอำนาจ

เกิดขึ้นตามกระบวนการผลิตทางอำนาจ (พิชาย รัตนดิลก ณ ภูเก็ต, 2567) แต่ทว่ารัฐทั้ง 3 บริบทเลือกมุ่งเน้นไปที่ด้านสังคมและวัฒนธรรม โดยไม่เสริมสร้างการมีส่วนร่วมทางด้านการเมืองและเศรษฐกิจ รวมทั้งรัฐเลือกรูปแบบสังคมนิยมมากกว่าการเรียนรู้ เป็นการอนุรักษ์รูปแบบคงเดิมจากการได้รับผลกระทบทางการเมืองและเศรษฐกิจ ที่ส่งผลกระทบทางวัฒนธรรม ซึ่งแตกต่างกับงานของ ปวีณา วังมี (2543) ที่พบว่า รัฐเข้าไปจัดการโดยใช้แบบเรียนเป็นเครื่องมือนำพาประเทศไทยไปสู่ประชาธิปไตยอย่างแท้จริงตามที่รัฐได้ตั้งใจไว้ และหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง รัฐบาลได้ใช้แบบเรียนเพื่อการสื่อสารความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมืองที่ดีตามระบอบรัฐธรรมนูญ และ เอกภูมิ เจียมวิทยานุกูล (2559) ที่พบว่า วาทกรรมอุดมการณ์ประชาธิปไตยเป็นแม่แบบการสร้างวาทกรรมการศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมืองการนำเสนอความจริงความรู้ให้กับสังคมไทย โดยการเก็บกดและปิดกั้นอุดมการณ์สมบูรณ์ตามอุดมคติประชาธิปไตย รวมถึงอุดมการณ์ทางการเมืองอื่น ๆ

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า แม้ปฏิบัติการทางสังคมที่ประกอบไปด้วยสภาพทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม มีผลต่อความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมืองในแบบเรียนภาษาไทยตามหลักสูตรประถมศึกษา รัฐเลือกที่เปิดรับและปิดกั้นต่อความเป็นพลเมือง โดยมุ่งเน้นส่งเสริมด้านสังคม และวัฒนธรรม และปิดกั้นด้านการมีส่วนร่วมทางการเมือง และเศรษฐกิจ รวมทั้งแม้ว่าสภาพทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม เปลี่ยนแปลงตามบริบทเช่นใด รัฐเลือกจะรักษาอนุรักษ์ความเป็นพลเมืองโดยยึดหลักบนพื้นฐานความมั่นคงของชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์

2. ผลการศึกษาเรื่องปฏิบัติการทางวาทกรรมของความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมืองในแบบเรียนภาษาไทยตามหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2503-2551 ในกระบวนการผลิต กระบวนการกระจาย และการซึมซับมีลักษณะอย่างไร พบว่า ทั้ง 3 บริบท รัฐอาศัยวิธีการปฏิบัติการทางวาทกรรม สอดคล้องกับ Foucault (1995) ที่พบว่า ปฏิบัติการทางวาทกรรมเป็นพื้นที่ของการประกอบสร้างของวัตถุในนามแห่งความรู้ ต้องประกอบด้วยกันทั้งหมด 4 ระดับ คือ (1) การวางขอบเขตของวัตถุความรู้ที่สามารถทำการศึกษา (2) การจัดวางตำแหน่งให้กับผู้มีอำนาจหรือการใช้ความชอบธรรมที่จะแสดงถึงในนามของความรู้ผ่านปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (3) การจัดตั้งชุดของภาษาหรือการสถาปนาคำ มีลักษณะโครงสร้างทางภาษาโดยเฉพาะ และ (4) การปฏิบัติการสถาบันทางสังคมที่ทำให้วาทกรรมนำไปปฏิบัติพื้นที่เฉพาะมีลักษณะรูปแบบเดียวกันจากกระบวนการผลิต กระบวนการกระจาย และการซึมซับ พบ 3 ลักษณะจากองค์ประกอบของกระบวนการผลิตแบบเรียนภาษาไทย ได้แก่ (1) ลักษณะสังคมนิยมจากบนลงล่าง (2) รวมศูนย์อำนาจเบ็ดเสร็จ และ (3) ขาดการมีส่วนร่วมทางสังคม และพบ 2 รูปแบบ และลักษณะของการผลิตแบบเรียนภาษาไทย ได้แก่ (1) ความเป็นทางการและราชการค่อนข้างสูง และ (2) มีความไม่เป็นทางการแต่แฝงไว้ด้วยความเป็นอำนาจนิยม โดยอาศัยการเลือกและคัดสรรคณะกรรมการผลิตแบบเรียนภาษาไทยจากกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งเลือกจากคุณวุฒิและทักษะทางอาชีพ รวมทั้งควบคุมโดยข้าราชการระดับสูงของกระทรวงศึกษาธิการ สอดคล้องกับงานของ นฤมล นิมนวล (2559) ที่พบว่า นักวิชาการระบบราชการเป็นส่วนสำคัญในการกำหนดเนื้อหาของแบบเรียนจากระบบการศึกษาของประเทศไทย การสร้างการกล่อมเกลางานทางการเมืองผ่านความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับพลเมืองในแบบเรียนแต่ละยุคสมัยให้สอดคล้องกับรูปแบบการปกครองตามยุคสมัย ควรเพิ่มเติมว่าถึงแม้ว่ารูปแบบการปกครองตามยุคสมัย กระทรวงศึกษาธิการสงวนพื้นที่ให้กับนักวิชาการทักษะเฉพาะมากกว่าการมีส่วนร่วมภาคประชาชนตามภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย

ทั้งนี้ ผู้วิจัยพบว่าเนื่องจากรัฐบาลได้ให้อำนาจความชอบธรรมในการจัดการระบบศึกษาภายในประเทศแบบเบ็ดเสร็จกับกระทรวงศึกษาธิการโดยอำนาจอันชอบธรรมนี้ สอดคล้องกับ Foucault (1995) ที่พบว่า การใช้อำนาจที่ไม่ได้เกิดจากการบังคับใช้โดยตรงของรัฐทางอำนาจ อำนาจเหนือกำกับชีวิตทำงานผ่านวาทกรรมโดยอาศัยอยู่ในความรู้ (knowledge) จึงจำเป็นต่อการพยายามรักษาชุดความคิด และความหมายไว้โดยการปลูกฝังชุดคุณค่านิยม ผ่านการเล่าเรื่องของรัฐ ที่ดำรงอยู่ภายในสถาบันทางสังคมที่มีหรือติดตั้งตามโครงสร้างทางสังคมในการรองรับชุดวาทกรรม ความเป็นบุคคลที่รัฐพึงให้ความเป็นพลเมือง เริ่มจากการที่มีผู้นำรัฐบาลอำนาจนิยมเบ็ดเสร็จในการสั่งการโดยไม่ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมทางการเมืองพร้อมทั้งสร้างเครื่องมือเพื่อเอื้อต่อการรวบรัดอำนาจคำสั่งคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 216 ข้อ 23 ซึ่งสั่งการออกมาเมื่อ พ.ศ. 2515 สร้างผลผลิตทางโครงสร้างและความสัมพันธ์ทางอำนาจให้กับกระทรวงศึกษาธิการอย่างเบ็ดเสร็จตามมา เช่น คำสั่ง

กระทรวงศึกษาธิการที่ วก 419/2522 โดยอำนาจมาจากประกาศของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 216 ข้อ 23 ที่ให้อำนาจหน้าที่เกี่ยวกับการศึกษาอย่างเบ็ดเสร็จให้กับกระทรวงศึกษาธิการ ด้วยเหตุนี้ กระทรวงศึกษาธิการจึงเป็นเสมือนรัฐสิทธิอันชอบธรรมของรัฐในการใช้อำนาจเบ็ดเสร็จ อีกทั้งแม้ว่าบริบทสภาพทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมจะเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา จึงทำให้กระทรวงศึกษาธิการรักษาพื้นที่ทางความหมายที่นำเสนอสู่แบบเรียนคงไว้ได้

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า รัฐอภัยปฏิบัติการทางวาทกรรม เป็นเครื่องมือผ่านกระทรวงศึกษาธิการซึ่งเปรียบเสมือนการรวบอำนาจในการบริหารจัดการ จึงพบลักษณะการใช้อำนาจ 3 ลักษณะตามที่กล่าวข้างต้น จึงส่งผลให้แบบเรียนภาษาไทยเป็นผลผลิตทางอำนาจของรัฐได้แสดงออกมาจากความเป็นอำนาจนियม ซึ่งสอดคล้องกับ ปิยธิดา นามโคตร (2563) ที่พบว่าหนังสือเรียนมีลักษณะเป็นเอกสารที่มีเนื้อหาทางวิชาการ และได้มีการถ่ายทอดความคิดและอุดมการณ์ไปสู่สังคม ควรเพิ่มเติมด้วยว่าเนื้อหาทางวิชาการมีลักษณะอำนาจนियม รวมทั้งความคิดและอุดมการณ์ที่ถ่ายทอดแล้วแต่สอดรับกับวัตถุประสงค์ของรัฐ รวมทั้งผลผลิตจากการปฏิบัติการทางวาทกรรมสอดคล้องกับ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์ (2550) ที่พบว่าในแบบเรียนเวียดนามปรากฏประวัติศาสตร์ทางด้านการต่อสู้ระหว่างผู้กดขี่กับผู้ถูกกดขี่ ระหว่างศัตรูภายนอกที่เข้ามารุกรานเวียดนามซึ่งเป็นการสะท้อนปฏิบัติการทางวาทกรรมในเรื่องการกำหนดเนื้อหาของรัฐในการใช้อำนาจในแต่ละกระบวนการ

3. ผลการศึกษาเรื่องความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมืองในแบบเรียนภาษาไทยตามหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2503-2551 มีลักษณะอย่างไร พบว่า ความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมืองในแบบเรียนภาษาไทยตามหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2503-2551 มีลักษณะเหมือนกัน 1 ประเด็นหลัก คือ คนไทยในฐานะพลเมือง (subject) ในประเด็นแรกนี้สอดคล้องกับ นิชนันท์ ตัญญาวิทย์ (2549) ที่พบว่า แบบเรียนประวัติศาสตร์เป็นพื้นที่ความทรงจำโดยเฉพาะเรื่องชาติ ยึดโยงร่วมกับสถาบันพระมหากษัตริย์ ศาสนา และวัฒนธรรม ผู้รื้อยเรื่องราวผ่านความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง พระปรีชาสามารถที่ทำให้บ้านเมืองปราศจากความขัดแย้ง แต่ทว่าไม่ใช่เพียงแบบเรียนทางด้านประวัติศาสตร์ แบบเรียนภาษาไทยก็มีส่วนสร้างพื้นที่ความทรงจำเรื่องชาติจากสถาบันพระมหากษัตริย์นำมาสู่ความมั่นคง และสอดคล้องกับ วชิรินทร์ ชาญศิลป์ (2561) ที่พบว่า เยาวชนไทยส่วนใหญ่มีความเป็นพลเมืองในด้านความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์เป็นอันดับต้น แต่ทว่าไม่สอดคล้องกับลักษณะความเป็นพลเมืองของ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (2556) ที่พบว่าพลเมืองคือผู้มีศักดิ์ศรีที่เท่าเทียมและสามารถจะเท่าเทียมกันภายในสังคมกับผู้อื่น ความเท่าเทียมที่ไม่แตกต่างกันภายในสังคมนำมาซึ่งการไม่พยายามครอบงำผู้อื่น และไม่ยอมให้ใครมาครอบงำหรืออุปถัมภ์ตนภายในสังคม ประเด็นที่สอง คนไทยในแบบอนุรักษนิยม ประกอบด้วย 2 มิติ คือ มิติด้านสังคมและวัฒนธรรมมีความแตกต่างกัน กล่าวคือ รัฐประชาธิปไตยครึ่งใบ (พ.ศ. 2519-2540) และรัฐประชาธิปไตย (พ.ศ. 2540-2551) ได้เพิ่มเติมองค์ประกอบด้านสังคมและวัฒนธรรม ได้แก่ การเป็นที่ยอมรับทางพื้นที่ความเป็นสากลภายในตัวบท ซึ่งบริบทรัฐอำนาจนियม (พ.ศ. 2503-2519) ไม่พบความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมือง คนไทยอนุรักษนิยม ด้านสังคมและวัฒนธรรม ตามองค์ประกอบดังกล่าว และมิติด้านเศรษฐกิจ พบว่าปรากฏในบริบทรัฐประชาธิปไตยครึ่งใบ (พ.ศ. 2519-2540) ซึ่งไม่พบความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมืองคนไทยอนุรักษนิยม ด้านเศรษฐกิจ บริบทรัฐอำนาจนियม (พ.ศ. 2503-2519) และรัฐประชาธิปไตย (พ.ศ. 2540-2551) สะท้อนถึงสภาพทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ส่งผลต่อบทแบบเรียนภาษาไทย สอดคล้องกับ Provenzo, Shaver, and Bello (2011) ที่พบว่า แบบเรียนในสหรัฐอเมริกาไม่นำหนักไปที่เนื้อหาอนุรักษนิยมมากเมื่อเทียบกับเนื้อหาส่วนอื่น ซึ่งมีผลเริ่มตั้งแต่หลังปฏิวัติอเมริกาสะท้อนให้เห็นถึงการพัฒนาชุดค่านิยมหรืออุดมการณ์ทางการเมือง

ทั้งนี้ ความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมืองในแบบเรียนภาษาไทย มีความสอดคล้องกับ วิสันต์ สุขวิสิทธิ์ (2554) ที่พบว่า แบบเรียนได้ใช้เป็นเครื่องมือสื่อสารอุดมการณ์ โดย Apple and Christian-Smith (1991) ได้ขยายถึงแบบเรียนว่าแบบเรียนยังเป็นรูปแบบของการสะท้อนสารทางความคิดและอุดมการณ์ที่กระจายจากผู้ปกครองทางสังคมส่งต่อไปถึงการประพฤติปฏิบัติ ค่านิยม รวมไปถึงความเชื่อไปสู่ผู้ได้ปกครองภายในพื้นที่สังคม ซึ่งรัฐมุ่งเน้นความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมืองในแบบเรียนภาษาไทย โดยรักษาประเด็นหลักไว้ทุกบริบทรัฐ รวมทั้งมุ่งเน้นการธำรงรักษาความหมายหลักไม่ให้เกิดเปลี่ยนแปลง แต่ทว่ารัฐมุ่งเน้นเพิ่มองค์ประกอบมิติด้านสังคมและวัฒนธรรม โดยเอื้อต่อการสร้างความ

เป็นพลเมืองในรูปแบบคนไทยในแบบอนุรักษนิยม ซึ่งการที่รัฐเข้ามาจัดการสอดคล้องกับ ชนาวุธ บริรักษ์ (2565) ที่พบว่า รัฐจำเป็นต้องสร้างพื้นที่เพื่อเอื้อกับการแทรกแซงชีวิตบุคคลภายในรัฐจากการสร้างความหมายหรือการดำเนินการในการใช้ชีวิตของประชาชนพลเมือง เมื่อความหมายที่รัฐมอบให้กับพื้นที่ทางสังคมปรากฏร่วม และการได้ใช้ความหมายของประชาชนพลเมืองผ่านพื้นที่ของรัฐชาติที่สร้างขึ้นให้เป็นส่วนประกอบสร้างอัตลักษณ์ตนเองในสถานะพลเมืองของชาติ

การสะท้อนจากตัวที่ปรากฏความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมืองในแบบเรียนภาษาไทย ตามหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2503-2551 พบว่า มีลักษณะสอดคล้องกับ เอกวิทย์ ณ ถลาง (2527) ที่พบว่า องค์ประกอบของเอกลักษณ์ไทยที่แสดงถึงภาพรวมของความเป็นไทยในรูปแบบรวบรัดเบ็ดเสร็จ ประกอบด้วย 3 ประการ ได้แก่ (1) สถาบันอันเป็นองค์คุณแห่งชาติ คือ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ (2) แบบอย่างวัฒนธรรมไทย คือ โครงสร้างทางสังคม ภาษา ศิลปะ จารีตประเพณี และลักษณะความสัมพันธ์ภายในสังคม และ (3) ลักษณะนิสัยประจำชาติ และสอดคล้องกับ อนุธิ์ เดชเทพพร (2555) ที่พบว่า ความเป็นไทยที่ดำรงอยู่มีลักษณะ 3 ประการ ได้แก่ (1) การอนุรักษ ซึ่งวัฒนธรรมไทยร่วมกับศาสนาพุทธ (2) การปรับตัว ที่เกิดจากการเอื้อพื้นที่ทางวัฒนธรรมให้มีความพหุนิยมมากขึ้นจากการเข้ามาของโลกาภิวัตน์ และ (3) จารีตอำนาจนิยม ที่กษัตริย์สูญเสียความจงรักภักดีเบ็ดเสร็จไป

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า ความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมืองในแบบเรียนภาษาไทย ไม่สอดคล้องกับบริบทความเป็นพลเมืองสากล แต่มุ่งเน้นสอดคล้องความเป็นพลเมืองในรูปแบบคนไทย มากกว่าการสร้างการมีส่วนร่วมทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ถึงแม้ว่ารัฐมุ่งเน้นสร้างความเป็นคนไทยจากพื้นฐานจากทางสังคม และวัฒนธรรม ซึ่งเสมือนเป็นเพียงสนามวัตถุทางความรู้สำหรับการประจักษ์ประชาชนมากกว่าพื้นที่ทางสังคม และวัฒนธรรมทางสังคมไทยที่เป็นจริง อันประกอบไปด้วยหลายเชื้อชาติพันธุ์ ด้วยเหตุนี้ จึงสืบเนื่องถึงสังคมและวัฒนธรรมแต่ละพื้นที่ล้วนแล้วมีเอกลักษณ์ในแต่ละภูมิภาคหรือชุมชน การสร้างวาทกรรมจากความคิดและอุดมการณ์ความเป็นพลเมืองในแบบเรียนภาษาไทย ส่งผลให้เกิดการสถาปนาวาทกรรมหลักจากคนไทยในฐานะพสกนิกร และคนไทยในแบบอนุรักษนิยมเป็นแกนกลางส่งผลนำมาสู่การประพฤติปฏิบัติภายในสังคม รวมทั้งได้กีดกันวาทกรรมรองออกจากพื้นที่ภายในสังคม สอดคล้องกับ พระมหาจักรี ญาณสมฺปนฺโน และ สุรศักดิ์ อุดมเมืองเพีย (2560) ที่พบว่า สภาพทางสังคมย่อยสามารถปรับตัวหรือกลมกลืนกับความสัมพันธ์หลักทางอำนาจได้นำมาสู่การกลืนกลายเข้าร่วมกับสังคมอำนาจหลัก หากไม่สามารถทำได้จะนำมาสู่การกีดกันให้หลุดออกไปจากสังคม (social exclusion) ที่เป็นแกนหลักนำมาซึ่งความขัดแย้ง และการไม่ได้รับความเป็นธรรมทางสังคม

ข้อเสนอแนะ

1. ความเป็นพลเมืองควรเพิ่มความเป็นสากลในทุกมิติที่สอดคล้องกับสภาพทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ซึ่งหลักสำคัญ คือ การเปิดรับพื้นที่ความหมายอื่น ๆ เข้ามาร่วมบูรณาการโดยไม่กดทับและปิดกั้น
2. ภาครัฐควรส่งเสริมความเป็นพลเมืองรูปแบบสากลที่สอดคล้องกับบริบทโลก การเปิดรับวัฒนธรรม โดยออกแบบการสร้างการรับรู้อย่างสร้างสรรค์ทางพื้นที่ภายในสังคม และในแบบเรียน
3. สร้างการรับรู้ ความเข้าใจ และตระหนักรู้ถึงความเป็นมนุษย์มากกว่ามุ่งเน้นการสร้าง ความหมายตามกรอบความคิดใดความคิดหนึ่งในความเป็นพลเมืองอย่างสร้างสรรค์ ที่บุคคลภายในสังคมสามารถรับรู้ถึงความมีอยู่แต่ละพื้นที่ของตนอย่างภาคภูมิใจ
4. รัฐควรสร้างการมีส่วนร่วมในการผลิตแบบเรียนภาษาไทยให้มีสัดส่วนเหมาะสม เช่น ภาคเอกชน ภาคประชาสังคม ในการมีส่วนร่วมในการออกแบบ รวมทั้งรัฐควรสร้างกรอบที่ไม่เฉพาะเจาะจงมุ่งเน้นแบบเรียนภาษาไทยเป็นเครื่องมือสำหรับพัฒนาทักษะทางภาษามากกว่าเป็นเครื่องมือการถ่ายทอดอุดมการณ์
5. รัฐควรส่งเสริมท้องถิ่นในการออกแบบเนื้อหาตัวบท รวมทั้งการจัดการศึกษาให้สอดคล้องเพียงหลักการ และจุดมุ่งหมาย
6. การธำรงรักษาความเป็นรากเหง้าทางสังคม และวัฒนธรรม เกิดจากการเรียนรู้และนำไปใช้บนพื้นฐานการตระหนักรู้ มิใช่เกิดจากความจำ

7. พัฒนาแบบเรียนให้มีความน่าสนใจ เหมาะสมกับวัยของผู้เรียน รวมทั้งการใช้ภาษาที่สามารถเข้าใจได้ง่าย ไม่ต้องอาศัยการตีความ

เอกสารอ้างอิง

- ชนาธิภรณ์ บริรักษ์. (2565). ความทรงจำได้อ่านาจอ: รัฐ ราชวงศ์ พลเมือง และการเมืองบนหน้าปฏิทิน. มติชน.
- ณิชนันท์ ตัญญวนาวิทย์. (2549). การวิพากษ์การสร้างชาติศึกษาผ่านแบบเรียนประวัติศาสตร์ระดับมัธยมศึกษาปีที่ 3 หลักสูตร พุทธศักราช 2544. รายงานการศึกษาเฉพาะส่วนบุคคลศิลปศาสตรบัณฑิต (มานุษยวิทยา), มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์. (2550). ประวัติศาสตร์เวียดนามในแบบเรียนชั้นประถม. เมืองโบราณ.
- นฤมล นิมนวล. (2559). การเมืองในแบบเรียนชั้นมัธยมศึกษาของไทย ระหว่างปี พ.ศ. 2503-2551. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต (การปกครอง), มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ประสิทธิ์ ลิขิธา. (2550). ระบบการศึกษาและภาษาในกระบวนการสร้างรัฐชาติไทย. วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 19(1), 277-309.
- ปวีณา วังมี. (2543). รัฐไทยกับการกล่อมเกลากลายทางการเมืองผ่านแบบเรียนในช่วง พ.ศ. 2475-2487. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปิยธิดา นามโคตร. (2563). กลวิธีทางภาษาและอุดมการณ์ความเป็นพลเมือง: ศึกษาจากหนังสือเรียนรายวิชาหน้าที่พลเมืองระดับประถมศึกษา ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ภาษาไทย), มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.
- พระมหาจักรี ญาณสมฺปนฺโน และสุรศักดิ์ อุดมเมืองเพีย. (2560). ประชาชนชายขอบ. วารสารแสงอีสาน, 14(2), 1-10.
- พิชาย รัตนดิลก ณ ภูเก็ต. (2567). อำนาจในมุมมองนักปราชญ์ (15-1): มิเชล ฟูกูเกต์-อำนาจสร้างผลผลิต ดำรงอยู่ทุกหนแห่ง ไม่เว้นแม้แต่ภายในร่างกาย. ค้นจาก <https://mgronline.com/daily/detail/9670000001262>
- วัชรินทร์ ชาบุญศิลป์. (2561). ความเป็นพลเมืองของเยาวชนไทย. วารสารรัฐศาสตร์ปริทรรศน์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 5(1), 187-209.
- วิสันต์ สุขวิสิทธิ์. (2554). ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอุดมการณ์ในหนังสือเรียนรายวิชาภาษาไทย ตามหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2503-2544: การศึกษาตามแนวทฤษฎีวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต (ภาษาไทย), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อนุธิร์ เดชเทพพร. (2555). “ความเป็นไทย” หลายหน้า: การแย่งชิงและแบ่งปันพื้นที่นิยาม. Veridian E-Journal, Silpakorn University, 5(3), 87-105.
- เอกภูมิ เจียมวิทยานุกูล. (2559). การวิเคราะห์วาทกรรมว่าด้วยการศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมืองของไทย. วารสารครูศาสตร์, 44(3), 341-355.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2556). การเมืองของพลเมือง: สู่สหัสวรรษใหม่ (พิมพ์ครั้งที่ 5). คบไฟ.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. (2527). เอกลักษณะไทยที่มีผลต่อการรักษาความมั่นคงแห่งชาติ. วิทยาสารเกษตรศาสตร์ สาขาสังคมศาสตร์, 5(1), 31-40.
- Apple, M. W., & Christian-Smith, L. K. (1991). *The politics of the textbook*. Routledge.
- Fairclough, N. (1992). *Discourse and social change*. Polity Press.
- Fairclough, N. (1995). *Critical discourse analysis: The critical study of language*. Longman.
- Foucault, M. (1995). *Discipline and Punish: the birth of the prison* (A. Sheridan, Trans., 2nd ed.). Vintage Books.
- Provenzo, E. F., Jr., Shaver, A. N., & Bello, M. (2011). *The textbook as discourse: Sociocultural dimensions of American schoolbooks*. Routledge.